

Janusz Mieczkowski, *Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w polityce państwa polskiego od 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2007, ss. 544.

Zwracając uwagę na wciąż wzrastającą rolę mediów w generowaniu oraz stymulowaniu zachowań, postaw, aspiracji ludzi postrzega się wyjątkowe ich znaczenie dla funkcjonowania mniejszości narodowych i etnicznych. Media, a w tym prasa są jednym z fundamentalnych wyznaczników ich siły kulturowej, a zarazem świadectwem rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego.

Z zadowoleniem zatem należy odnotować podjęcie przez dr. Janusza Mieczkowskiego idei skonfrontowania wyzwań rozwoju prasy mniejszości narodowych i etnicznych zarówno w wymiarze ogólnopolskim, jak i lokalnym: przypadek Pomorza Zachodniego.

Problem poznawczy przedstawiono w czterech rozdziałach zatytułowanych kolejno: I. „Idea i praktyka dostępu mniejszości narodowych i etnicznych do środków przekazu”; II. „Instytucjonalizacja rzeczywistości mniejszości narodowych i etnicznych w polityce państwa polskiego od 1989 roku”; III. „Warunki rozwoju i odbioru prasy mniejszości narodowych i etnicznych”; IV. „Regionalna perspektywa dostępu mniejszości narodowych i etnicznych do mediów – przypadek Pomorza Zachodniego”. Integralną część wykładu stanowi „Wstęp”, gdzie wskazuje się na aktualność poznawczą problemu poznawczego, kwestie metodyczne i metodologiczne, specyfikę oraz stan badań z tego zakresu, zwłaszcza z punktu widzenia politologii. Precyzuje się m.in. co rozumie się pod pojęciem „prasa mniejszości narodowych i etnicznych”. Zauważa się, że prawną wykładnią – prasa oznacza publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nierzadziej niż raz w roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą, a w szczególności; dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy tekstowe, biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe; a także prasa to wszelkie istniejące i powstające w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazywania, a w tym także rozgłośnie oraz tele- i radiowęzły zakładowe upowszechniające publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania;

prasa obejmuje również zespoły ludzi i poszczególne osoby, zajmujące się działalnością dziennikarską – współcześnie jest nieco przestarzała, jako że współcześnie termin „prasa” obejmuje zarówno publikacje periodyczne drukowane, jak i media elektroniczne (radio, telewizję, Internet), w węższym znaczeniu zazwyczaj traktowana jest jako drukowana, stanowiąca ogół wydawnictw periodycznych, rozpowszechnianych w sieci publicznej (gazety i czasopisma). Jej cechy to: periodyczność, publiczne rozpowszechnianie, aktualność i wszechstronność treści, a także szeroki zakres przekazywania informacji oraz bezpośrednie przystosowanie do trwałego przechowywania pojedynczych egzemplarzy. Terminy „prasa” i „media” (środki przekazu) używane są zamiennie (s. 12–13).

Wskazuje się i objaśnia rzeczywistość traktowania prasy mniejszości narodowych i etnicznych jako zjawiska lokalnego; zauważa się, że lokalność wyrażona jest w kategoriach współzależności istniejących wewnątrz danej wspólnoty, umożliwiających odróżnianie i wyodrębnianie jej od innych; znajduje to swój wyraz w czynnikach kształtujących tożsamość określonych społeczności, wyróżniających się w ich przywiązaniu do swojego życia i sentymentem do „małej ojczyzny” (s. 15).

Wskazując główne pytania badawcze, na które podejmuje się próbę odpowiedzi w prezentowanej pracy znajdują się m.in. w jakim stopniu polska polityka realizuje polityczne i prawne standardy międzynarodowe dotyczące dostępu mniejszości do mediów? W jakim stopniu struktura społeczności mniejszościowych (społeczna, językowa, liczebna, demograficzna, kulturowa) odpowiada ich zapotrzebowaniu na media? Jaki jest wpływ prasy mniejszości narodowych i etnicznych na kształtowanie się systemu komunikowania społeczności mniejszości? Czy decydenci polityczni (zarówno ze strony państwa, jak i liderzy grup mniejszościowych) dostrzegają różnicę między obszarami osadnictwa zwarteego a osadnictwa rozproszonego przy formułowaniu zasad polityki medialnej wobec mniejszości narodowych i etnicznych?

Ukazując rzeczywistość dostępu mniejszości narodowych i etnicznych do środków przekazu wyodrębniono jako podstawowe kategorie poznawcze zagadnienia: 1. Znaczenie środków przekazu dla rozwoju życia narodowego mniejszo-

ści; 2. Problem mediów mniejszości a międzynarodowe standardy ochrony praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych; 3. Język mniejszości w praktyce politycznej i społecznej.

W analizie podnosi się problem tożsamości wspólnot mniejszości narodowych i etnicznych. Zauważa się, że kształtuje ją zarówno doświadczenie przeszłości, jak i uwarunkowania współczesne i aspiracje dalszego rozwoju; zwraca się uwagę na wpływ na tożsamość tych uwarunkowań globalnych, będących konsekwencją dużej ruchliwości przestrzennej ludzi, postępu naukowo-technicznego, wzrostu poziomu edukacji, indywidualizacji życia społecznego oraz umacniania się rozwiązań normatywnoprawnych. O tożsamości narodowościowo-etnicznej świadczą zarówno znaki obiektywne (miejsce urodzenia, pochodzenia, zamieszkania, uczestnictwo w ładzie instytucjonalnym, życiu kulturalnym), jak i subiektywne – samoidentyfikacja, poczucie identyczności, jak i świadomości odmienności.

Podnosząc kwestię definicji mniejszości narodowych i etnicznych, zauważa się, że nauki społeczne nie oferują jednoznacznych modeli pojęciowych; odnoszą się do treści haseł encyklopedii i leksykonów definiujących mniejszości narodowe i etniczne, postrzega się dużą różnorodność ujęć zarówno z punktu widzenia zakresu, jak i ich pojmowania; złożona jest ta rzeczywistość dla ujęć naukowo-badawczych, prawnych i politycznych; w definicjach ujawnia się rozłożenie różnych akcentów objaśniających istotę mniejszości, nierzadko akcenty te wzajemnie się wykluczają. W rozprawie przyjmuje się rozumienie mniejszości narodowych i etnicznych zgodnie z ustawą, ogłoszoną w Dzienniku Ustaw z 2005 r., nr 17 (ustawa z 6 stycznia 2005 r.).

Ukazując związki mediów z tożsamością etniczną mniejszości zwraca się uwagę na: 1. otwartość kulturową poszczególnych wspólnot mniejszościowych; 2. specyfikę cywilizacyjną uczestnictwa w życiu kulturowym danych społeczności; 3. aktywność publiczną, traktowanie mediów jako miejsca debat publicznych; 4. stan posiadania w zakresie mediów (posiadanie bazy, dziennikarzy, programów, tradycji aktywności mniejszościowej); 5. aspiracje edukacyjne, dokumentujące swej aktywności kulturowo-cywilizacyjnej. W analizie poznawczej podnosi się wagę procesów asymilacyjnych, które osłabiają siłę odrębności mniejszościowych, oraz ujawniające się

podstawowe bariery związane z mediami mniejszości. Bariery prezentuje się na tle ładu międzynarodowego, a zwłaszcza w rzeczywistości międzynarodowego ładu normatywnoprawnego. Przypomina się, że mniejszości nie są pod kontrolą prawa międzynarodowego, o ich losie decydują zasady uznaniowe poszczególnych państw. Podstawowa kultura dominująca z reguły wpływa destruktywnie na kultury mniejszości, co prowadzi do zubożenia sfery kulturowej i różnorodności kulturowej świata.

W wykładzie analitycznie prezentuje się kwestię języka; zwraca się uwagę na jego rolę z punktu widzenia integracji poszczególnych wspólnot etnicznych, jak i na rzeczywistość unifikującą życie kulturowe; postrzega się ujawniającą się jednocześnie dychotomię – z jednej strony zorientowanie na komunikację globalną, z drugiej zaś, pielęgnowanie odrębności poszczególnych języków, zwłaszcza gwarantowaną przez instytucje Unii Europejskiej.

Charakteryzując instytucjonalizację rzeczywistości mniejszości narodowych i etnicznych podniesiono również analitycznie 3 zagadnienia, tj.: 1. Założenia polityki narodowościowej w Polsce; 2. Podmioty organizacji polityki narodowościowej a środki komunikowania mniejszości; 3. Polityka państwa wobec prasy mniejszości w perspektywie mniejszości narodowych i etnicznych. Dostarczając wiedzy teoretycznej o zjawiskach mniejszościowych przypomniano trzy podstawowe modele: 1. asymilacji (przejęcie postaw i wzorów grupy dominującej), 2. tygła narodów (połączenia kultur i zapatrywań różnych grup), 3. pluralizmu kulturowego (grupy istnieją osobno i są równoprawne). Przywołuje się też modele polityki państwowej wobec mniejszości: 1. absorpcji lub asymilacji; 2. odrzucenia i dyskryminacji; 3. selektywności, gdy państwo akceptuje jakąś część grupy mniejszościowej, a innych nie akceptuje; 4. polityki daltonistycznej, polegającej na niezauważaniu problemu mniejszości narodowych (s. 124).

Rozpatrując rzeczywistość z punktu widzenia podejścia ideologicznego przywołuje się podejścia: 1. pluralizmu zewnętrznego; 2. pluralizmu wewnętrznego; 3. monizmu hybrydalnego; 4. monizmu dominującego.

Odnosząc się do kwestii polaryzacji etnicznej podniesiono takie czynniki, jak: 1. poczucie bezpieczeństwa większości i mniejszości; 2. poczucie

zagrożenia; 3. stopień różnic społecznych; 4. Stopień dystansu społecznego i pamięci historycznej. W generowaniu polityki narodowościowej z punktu widzenia normatywnego za najistotniejsze czynniki uznaje się: 1. wpływ modelu narodu dominującego w danym społeczeństwie, co implikuje sposób podejścia do mniejszości narodowych; 2. tradycja prawna danego państwa dotycząca kwestii narodowościowych i obywatelskich; 3. przemiana prawa międzynarodowego; 4. instytucjonalizacja prawa traktowana jako zabezpieczenie praw mniejszości w nowych demokracjach i przy słabym poziomie społeczeństwa obywatelskiego; 5. posiadanie małych mniejszości (dających możliwość zastosowania dogodnego ustawodawstwa bez zbyt dużych obciążeń, za to dobre w działaniach propagandowych).

Przypomina się, że wypracowany ład legislacyjny współcześnie gwarantuje mniejszościom jako standardy: 1. równość wobec prawa oraz jednakową ochronę prawną; 2. swobodę wyboru przynależności do mniejszości; 3. prawa językowe, kulturalne oraz prawne do nauki; 4. prawo do swobodnego stowarzyszania się i do wolności wyrażania opinii; 5. wolność myśli, sumienia, religii; 6. prawo do swobodnych kontaktów międzynarodowych. Głównym elementem kształtowania polityki wobec mniejszości stała się zasada upodmiotowienia mniejszości.

Podkreśla się, że współczesna polityka narodowościowa w Polsce jest następstwem trzech podstawowych zdarzeń. Pierwszym z nich były przemiany polityczne związane z transformacją ustrojową po 1989 r., drugim – przeprowadzenie spisu powszechnego w 2002 r., w którym podjęto wyzwanie zbadania struktury etnicznej kraju i określenia wielkości populacji mniejszościowych w oparciu o weryfikalne narzędzia, a nie bliżej nieokreślone szacunki, trzecim – było przyjęcie ustawy o mniejszościach narodowych w 2005 r., która stanowi swoiste podsumowanie politycznej i prawnej drogi mającej na celu stworzenie systemu ochrony praw osób należących do mniejszości (s. 155).

Prezentując podmioty organizacji polityki narodowościowej skoncentrowano się na charakterystyce Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, centralnych ośrodkach koordynujących politykę narodowościową oraz resortowych ośrodkach decyzyjnych zajmujących

się polityką narodowościową w kontekście dostępu mniejszości do mediów.

Prezentując kwestię miejsca prasy w systemie komunikowania mniejszości powołano opinie różnych ośrodków mniejszościowych i ich redaktorów, np. białoruskiego „Czasopisu”, gdzie wskazuje się, że dużo uwagi poświęca się wszelkim problemom, które dotyczą regionu i białoruskiej mniejszości narodowej; śledzi się kierunki rozwoju gospodarczego regionu, sytuację szkolnictwa i kultury. Obserwacje i oceny przedstawia się w formie publicystyki i reportażu, co miesiąc publikuje się także skrót informacji z życia białoruskiej społeczności (s. 191). Podobnie też przez pryzmat wypowiedzi twórców życia kulturalnego i społeczno-politycznego mniejszości narodowych i etnicznych przedstawiono kwestię dostępu do mediów. Ujawnia się różnorodność postaw, opinii, aspiracji, zadowolenia i surowej krytyki. Przywołuje się, m.in. opinię: trzeba rozgraniczyć programy realizowane dla większości, są to bowiem jedynie odczucia dziennikarzy, że pokażą coś o mniejszościach. Problemem jest również potrzeba realizowania programów przez same mniejszości, po prostu od siebie dla mniejszości. Jest to bardzo ważna kwestia. Trzeba mieć naprawdę wielkie wyczucie, aby realizować takie programy, gdzie czasami tradycje mniejszości nie są dokładnie znane dziennikarzom i godzą w jej uczucia (s. 201). Ukazując praktykę i dążenia mniejszości narodowych i etnicznych podkreśla się przytaczając głos jednego z działaczy mniejszościowych „... abyśmy mówili własnym głosem, żeby nie było sytuacji, gdzie audycje doskonale mogłyby się obyć bez udziału mniejszości narodowych. Jest przecież tylu profesjonalistów, którzy mogliby zaspokoić wszystkie potrzeby mniejszości narodowych. Wówczas powstałaby formuła „o nas bez nas”. Przeciwno temu organizacje mniejszości, które mam zaszczyt reprezentować, czyli organizacje ukraińskie i łemkowskie, będą protestować” (s. 201–202).

Za istotną kwestię w funkcjonowaniu prasy mniejszościowej uznaje się posiadanie środków finansowych; kwestia ta wciąż nie jest rozwiązana; ujawnia się pytanie i rzeczywistość – jaki ma być wkład państwa, a jaki mniejszości w ponoszeniu kosztów wydawania pisma. Twórcy prasy ujawniają niezadowolenie z polityki finansowania ich piśmiennictwa, jak też niepokój i zagrożenie o los redagowanych pism; wskazuje się za-

leżność prasy od sponsorów, która ma negatywne konsekwencje dla rzeczywistego powołania pism; zauważa się np. „Otrzymujemy pieniądze, gdy jesteśmy grzeczni, a jeśli się nie podobamy – dotacja zostaje skreślona” (s. 210).

Charakteryzując warunki rozwoju i odbioru prasy mniejszościowej dostarczone w rozprawie wiedzy deskryptywnej oraz eksplanacyjno-predyktywnej o: 1. kondycji tożsamościowej mniejszości (liczebności i sytuacji językowej); 2. przemianach prasy mniejszościowej po 1989 r. (tradycje mediów przed 1989 r., proces transformacji prasy, miejsce dziennikarzy wśród elit mniejszości, kontrowersje i konflikty związane z prasą mniejszości); 3. Stanie i kierunkach rozwoju prasy mniejszości narodowych (białoruskiej, litewskiej, niemieckiej, ormiańskiej, słowackiej, ukraińskiej i żydowskiej); 4. Stanie i kierunkach rozwoju prasy mniejszości etnicznych (karaïmskiej, łemkowskiej, romskiej, tatarskiej); 5. Mniejszościach wobec radia i telewizji (regulacje prawne, radio, telewizja).

Jest to interesująca część rozprawy ze względu na bogactwo wiedzy faktograficznej; jest to swoisty przewodnik wiedzy o prasie mniejszości narodowych i etnicznych. Jest to też wykład wielce starannie osadzony w aparacie naukowo-badawczym; wskazuje się bogatą literaturę przedmiotu oraz źródła pozyskiwania materiałów egzemplifikujących prezentowane kwestie, a zwłaszcza mające charakter dokumentujący prezentowane zjawiska i procesy.

Charakteryzując mniejszości narodowe i etniczne podkreśla się złożoność określenia ich liczebności, a w tym rozbieżności ujawniające się w szacunkach oraz oficjalnych materiałach dokumentacyjnych, a w tym wskazywanych w narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań.

Charakteryzując sytuację językową przypomniano, że w rzeczywistości mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce funkcjonują cztery kategorie komunikacji, tj.: 1. języki mniejszościowe (białoruski, czeski, litewski, niemiecki, słowacki, rosyjski, ukraiński); 2. języki regionalne (kaszubski, łemkowski, etnolekt Wilamowie, dialekty: Śląska, Warmii, Mazur); 3. języki diasporowe (jidysz, karaïmski, romani, armeński); 4. języki alochtoniczne: grecki, macedoński, bułgarski, wietnamski i inne (s. 226). Stan funkcjonalności przedstawiono zarówno syntetycznie, jak i analitycznie odwołując się do wiedzy o języku oraz

praktyki ich funkcjonowania w ładzie mniejszościowo-etnicznym w Polsce.

Wskazując na tradycję mediów mniejszościowych przypomniano najważniejsze ogniwa rozwoju prasy mniejszościowej i etnicznej w Polsce po II wojnie światowej do lat 80. W okresie transformacyjnym ujawniały się procesy: rozwoju niezależnego dziennikarstwa, powstawania wydawnictw tzw. drugiego obiegu, pojawiania się nowych tytułów na rynku wydawniczym (z odniesieniami do mniejszości), zwiększania dostępu do mediów zagranicznych, przełamywania w społeczeństwie polskim tabu dotyczącego relacji z sąsiadami, w tym także z mniejszościami, funkcjonowania w obiegu ogólnokrajowym dziennikarzy pochodzących ze środowisk mniejszościowych, pojawiania się mniejszościowych publikacji dwujęzycznych o nowej formule (s. 255).

W kształtowaniu się nowego ładu mniejszościowego po 1989 r. ujawniły się nowe strategie integracji poszczególnych wspólnot; wśród nich nośne stały się: 1. etniczna (narodowościowa) praca organiczna; 2. modernizacja i stabilizacja; 3. obywatelskie traktowanie mniejszości; 4. współpraca i wychowanie na zewnątrz; 5. etniczne uprzywilejowanie (separacja); 6. bycie mniejszością w większości (s. 262).

W procesie budzenia się aktywności życia mniejszościowego i etnicznego z dużą siłą ujawnił się problem tworzenia się elit, a w tym niektóre społeczności utworzyły specjalistyczne struktury związane ze środkami przekazu.

W procesie rozwoju ładu mniejszościowego ujawniły się z niemałą siłą sprzeczności, kontrowersje, a nawet konflikty. Wśród nich charakterystyczne były relacje: „Większość – mniejszość”, „Mniejszość – mniejszość”, „zagraniczna ojczyzna – mniejszość”, „inni – mniejszość”. Rzeczywistość tę przedstawiono w sposób wyważony, starannie udokumentowany.

Prezentując pisma mniejszości i grup etnicznych dostarczone w analizie podstawowych informacji o charakterze deskryptywnym; jest to cenne opracowanie porządkujące wiedzę o współczesnym stanie i tendencjach rozwoju prasy mniejszościowej. Podobnie też zaprezentowano zagadnienia dotyczące radia i telewizji; skonfrontowano w analizie regulacje prawne z praktyką kulturową, a w tym polityczną.

W rozdziale poświęconym prezentacji przypadku Pomorze Zachodnie wyodrębniono zagadnienia: 1. Regionalne wymiary polityki narodowościowej; 2. Etniczna charakterystyka regionu; 3. Sfera kultury symbolicznej; 4. Przemiany prasy mniejszości narodowych i etnicznych na Pomorzu Zachodnim; 5. Tematyka zachodniopomorska na lamach wybranych pism mniejszości narodowych. Jest to wielce starannie przygotowane studium poznawcze; prezentuje się w nim starannie uporządkowaną wiedzę o mniejszościach narodowych i etnicznych w regionie oraz o stanie i tendencjach rozwoju prasy. Podkreśla się w studium, że w powojennym okresie w regionie zachodniopomorskim dochodziło do wielu ruchów migracyjnych wpływających znacząco na stosunki etniczne. W latach 40. wysiedlano z regionu ludność niemiecką, jej miejsce zajmowała ludność polska, żydowska, przesiedleńcy ukraińscy, łemkowscy i inni. Na początku lat 50. Mniejszości narodowe stanowiły ok. 10% ogółu mieszkańców regionu. Według spisu ludności z 2002 r. niepolską narodowość wskazało zaledwie 0,46% mieszkańców (s. 392). Wśród niej główne grupy narodowościowe i etniczne stanowiły społeczności: ukraińska – 3703 osoby, niemiecka – 1014, romska – 699, rosyjska – 221, białoruska – 117, litewska – 67, łemkowska – 66, żydowska – 44; wśród ludności niepolskiej zwracają na siebie uwagę w regionie Wietnamczycy, Grecy i Macedończycy, Francuzi. W wykładzie przedstawiono w sposób starannie uporządkowany wiedzę o ładzie organizacyjnym poszczególnych grup narodowościowych i etnicznych, a w tym o znakach odrębności tożsamościowej. Zaprezentowano kwestie adaptacji, integracji oraz asymilacji ludności; przypomniano stosunek do dziedzictwa przeszłości, a w tym stosunek do znaków kultury materialnej, m.in. do cmentarzy, pomników, tablic pamiątkowych; wskazano na zmiany świadomościowe ujawniające się na Pomorzu Zachodnim.

Refleksyjny ogląd rozpoznawanej rzeczywistości przedstawiono w „Zakończeniu”; zauważa się tu, że kwestia mediów jawi się tzw. czwartym filarem budowania polityki mniejszościowej, obok dostępu do edukacji, administracji i kultury; dzięki mediom niektóre grupy etniczne uzyskały kontakt z własnym językiem i kulturą.

Integralna część rozprawy stanowi zestawienie bibliograficzne; jest starannie zgrupowana

i uporządkowana baza źródłowa oraz różnorodna pod względem wartości literatura przedmiotu; stanowi ona swoisty przewodnik dla studiowania problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce.

W ocenie ogólnej zauważa się, że prezentowane dzieło jest ważnym osiągnięciem naukowo-badawczym; ujawnia się w nim wagę mediów w funkcjonowaniu współczesnego ładu kulturowo-cywilizacyjnego, wskazuje się ich znaczenie zarówno w ładzie mniejszościowym ogólnokrajowym, jak i regionalnym oraz lokalnym; podkreśla się rolę państwa oraz prowadzonej przez nie polityki wobec mniejszości narodowych i etnicznych.

Wyraża się przekonanie, że państwo jest głównym architektem rzeczywistości mniejszościowej; decyzje normatywnoprawne bądź sprzyjają i kształtują ład mniejszościowy i etniczny, bądź go marginalizują i czynią mało istotnym. W rozprawie odważnie formułuje się pytania poznawcze oraz w argumentowany sposób dowodzi stawianie przypuszczenia, tezy.

W rozprawie podkreśla się wagę przemian cywilizacyjnych dla kondycji mniejszości narodowych zarówno w przestrzeni ogólnopolskiej, jak i regionalnej – przypadek Pomorze Zachodnie.

Studium jest wielce interesujące z punktu widzenia urzeczywistniania wartości kultury politycznej, stosunku do przeszłości, do wyzwań politycznych teraźniejszości oraz tendencji rozwoju przyszłości.

Andrzej Chodubski

Arkadiusz Modrzejewski, *Kościeryna w procesie współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2006, ss. 282.

W urzeczywistnianiu jednoczesnym idei globalizacyjnych oraz decentralizacyjnych istotne przeobrażenia zachodzą w ładzie lokalnym. Egzemplifikację tych przeobrażeń stanowią tzw. małe miasta w Polsce. Ujawnia się w nich zderzenie i łączenie się tradycji i wyzwań globalnych, następuje synkretyzacja wartości kulturowych, a jednocześnie budzenie świadomości odrębności dziedzictwa kulturowego i potrzeby jego umacniania, głoszenie idei partycypatywności jed-